

**AZERBAYCAN HALK YAZARI
İLYAS EFENDİYEV(1914-1996)****Emin EFENDİYEV***

Vatansever bir yazar olan İlyas Efendiyev, en küçük hikaye ve öçerklerinin daha büyük eserlerinin roman ve piyesleriyle birlikte bütün eserlerinin edebi malzemesini, konusunu ve gelişme çizgisini Azerbaycan halkının hayatından almıştır. Ülkemizin zengin tabiatı, kahramanlıklarla dolu tarihi mazisi, geçtiğimiz on senelerde halkımızın kazandığı başarılar, halkımızın verimli çalışmaları, üretici insanların manevi-psikoloji dünyası, onların vatandaşlık gururu, yazara zengin malzeme vermiştir. Çağdaşlık ve novatorluk yenicilik onun çalışmalarının en önemli meziyetlerinden biridir. Hangi türde eserler yazmasına bağlı olmayarak yazarın ilham perisi Azerbaycan toprağı üzerinde kanatlanıyor, yeni söz ve mevzuların izini takip ediyor.

Çağdaşlık hakkında yazarın kendi düşünceleri var. Önce sanatçı için çağdaşlıktan ayrılmak havasız ve susuz kalmaya benzer. Çağdaşlık denildiğinde ise, ilk olarak edebiyatta çağdaş kahramanın yüksek tasvirini yeniden keşfeden, çağdaş kahramanın zengin manevi alemini öğrenmek, önümüzde duran vazifelerimizdir. Yazar 60 senelik çalışma hayatının çeşitli aşamalarında bu tür araştırmalar, edebi fikirler gerçekleştirmiştir. Kendi idealine, aynı zamanda üslubuna hayatı boyunca sadık kalmıştır.

Mevzu ve tür itibariyle zengin ve çeşitli olan yazarın çalışmaları esas mahiyetini bir yandan içtimai ve medeni alanlarda halkımızın kazandığı başarıların, hayatımızın parlak yönlerinin, emekçil insanın manevi- ahlaki özelliklerinin tasviri, diğer yandan gelişmemize engel olan düşkünlüğün, rüşvetin, yaltaklığın, açgözlülüğün ve bu gibi başta menfi hallerin tenkidi oluşturuyor. Her şeyden önce yarattığı suretlerin iç dünyalarına nüfuz etmek, müsbet kahramanların manevi güzelliklerini, saf duygularını ahlaki hususiyetlerini daha bariz şekilde okuyucuya iletmek “Dünyada bir tek iyi insan bulununcaya dek yaşamaya değer” prensibine dayanmak. İ. Efendiyev çalışmalarına özgü esas özelliklerindedir. Hayatının daha çok güzel yönlerini, müsbet taraflarını tasvir eden yazar cılız ve basit duyguların, cemiyetteki dedikoduların, hayattaki sıradanlıkların uzun uzun tasviri ile okuyucuyu yormuyor; düşünce ve olayları amaçsız ve sebepsiz uzatmak yazarın çalışmalarına uzaktır. O derli toplu ve öz olarak anlatmayı daha çok seviyor.

Yazarın ilk matbu eseri olan “Berlinde Bir Gece” hikayesinden itibaren son eseri olan “Hükümdar ve Kızı” trajedisini yazdığı kanaat şudur ki, İ. Efendiyev yazdığı kelimeyi, her cümleyi ölçüp biçtikten sonra okuyucunun selahiyetine,

* Azerbaycan İlimler Akademisi Merkez İlim Kütüphanesinin Genel Müdürü.

seyircinin muhakemesine veriyor, kelimelerin kudretini maharetle kullanmaya çalışıyor. Az sayıda kelime ile büyük amaçlarını anlatmaya, derli toplu ve aydın, fakat derin anlamlı yazmaya üstünlük veriyor Aynı zamanda sağlam birlik oluşturmak yeteneği mühim bir ihtiyara dönüşüyor.

Gençler, I. Efendiyev çalışmalarının baş kahramanlarıdır. Yazarın yaratıcılığının tüm aşamalarını dikkatle izlediğimizde ortaya çıkan sonuç, I. Efendiyev'in hayatı boyunca sanki tek bir eser, kahramanları farklı alanlarda çalışan, herbirinin kendine özgü biyografisi, tarihçesi ve yeteneği gençlere ait canlı bir epos yazdığıdır. Bu, eposun bölümlerini yazar hikaye ve poveleri, roman ve piyesleri oluşturuyor. Edibin kendisi de sanat dünyasının kahramanlarının günümüzde harikalar ortaya koyan gençler olduğunu söylüyor. Müsbet ilmi ve medeniyeti tebliğ ediyor. Ufak iller ve köylere yollar salıyor, yeni binalar inşa ediyor, ırmakların üzerinde köprüler yapıyor, insanların yaşamını kolaylaştırmaya çalışıyor, dolandırıcılara, rüşvet alanlara karşı mücadele veriyor, kısacası güzel ideyaları tebliğ ediyor.

Günümüzde Azerbaycan'da I. Efendiyev'in eserlerini severek okumayan, onları büyük bir ilgiyle seyretmeyen birilerini bulmak zordur. Çünkü yazar, eserleriyle çağdaş Azerbaycan edebiyatına bahar tazeliğini, menekşe kokusunu, yasemin etrini, sahnemize romantik vusati, lirik bir havayı getirmiştir. Onun yarattığı müsbet kahramanlar güçlü ve edebi bir genellemeye sahipler, manevi ahlaki hislerin, yüksek insan özelliklerinin taşıyıcılarıdır. Bu nedenle de yazarın eserlerinin yayılma alanı her sene daha da genişliyor. Bu edebiyat numuneleri Cumhuriyetimizin sınırlarını aşarak bazı dillere de tercüme edilmiş, onbinlerce okuyucunun kalbini kazanmıştır. Dramaturgun piyesleri onlarca şehir tiyatrolarında başarıyla sahneleştirilmiş ve alkışlarla uğurlanmıştır.

Azerbaycan'ın meşhur yazarı, Devlet ödül sahibi, emektar sanat adamı, nesir ve dram yazarı İlyas Mehmetoğlu Efendiyev 1914 yılında Karabağ'ın güzel diyarlarından olan Fizuli şehrinde doğmuştur. 1938 yılında Azerbaycan Devlet Pedagoji Enstitüsü'nün Coğrafya bölümünden mezun olan İlyas Efendiyev, çalışma hayatına öğretmen olarak başlamıştır. Yazarın ilk hikayeleri 1939 yılının başında gazete ve dergilerde yer almaya başlamıştır. İlginç öyküleri ile edebiyata ayak basan İlyas Efendiyev, senelerce olan çalışmalarında kalemini bazen nesir, bazen dram yazarı, kah publisist, kah da edebiyatçı alim gibi deneyden geçirmiştir. Yazarın kalemi ve ilhamı her zaman ona sırdaş olmuş, sahibinin yüzünü ak alnını açık etmiştir.

Çağdaş okur I. Efendiyevi piyes yazarı, yetenekli dram yazarı, ölümsüz hikaye, povest ve romanlar yazarı, tanınmış nesir gibi değil, aynı zamanda orijinal yazı üslubu ile seçilen publisist, hayatın en aktuel problemlerini ışıklandıran yazıların müellifi, hem de edebiyat ve medeniyetin en önemli problemlerini kendi yaklaşımı olan edebiyatçı gibi tanıyor.

İşte bu hikayelerle ilk adımlarını atan genç I. Efendiyev'e şöhret kazandırmış, edebiyata kendi sesi, kendi nefesi ve orijinal yazı üslubu ola bir yeteneğin gelişinden haber vermiştir.

I. Efendiyev ilk hikayelerini okurlarının ve edebiyat camiasının saygı ve sevgisini kazanmış, edebi tenkit yazarı dikkatinden kaçmamıştır. Bu senelerde edebi tenkit sayesinde başarılı adımlar atan Ekber Ağayev "Köyden Mektuplar" kitabı hakkında yazdığı resenziyasında hem konu, hem de idea yönünden bu hikayelerin birbirine çok benzediğini, fakat konunun edebi çözümü yönünden birbirinden tamamen ayrıldığını söyler.

"Köyden Mektuplar" (1939) adlı ilk kitabında, "Kartlaşmış Oğlan", "Kur Yapan", "Mirza imam" ve "Kızbes Teyze" adlı dört hikayesi toplanmıştır. İlk kitabı ile ün kazanan yazarın, 2. Dünya savaşı yıllarında yazdığı eserleri de, "Aydınlık Geceler" (1945) adlı kitabında toplanarak piyasaya getirilmiştir.

2. Dünya savaşının Sovyetlere intikali tüm edebi süreçte olduğu gibi I. Efendiyev'in çalışmalarına da yeni mevzu vermiştir. Bu senelerde faaliyette olan diğer edebiyatçılar gibi o da halkımızın tarihi geçmişine, efsane ve masallara müracaat etti, unutulmayacak birkaç güzel hikayeler yazdı. "Aydınlık Geceler", "Cephe Dostları", "Kahramanın Nişanesi", "Turnanın Suçu", "Sen ey Kadir Muhabbet", "Kahraman ve Bülbülün Masalı", "Kan Dağı" ve diğerleri böyle eserlerdir.

2. Dünya savaşı yıllarında yazılmış olan "Sephe Dostları", "Sen Ey Kadir Sevgi", "Kahramanla Bülbülün Hikayesi", "İhtiyar Kadın Dağı", "Götürdü Seller Sara'yı" ve diğer hikayelerinin bedii değerinin yanı sıra büyük terbiyevi öneminin de vurgulanması gerekiyor. Şifahi olarak edebiyatı kaynaklarından faydalanmış olan yazarın söz konusu eserleri aktüelliğini bugün de kaybetmemiştir.

Çağdaş Azerbaycan edebiyatının gelişmesinde önemli rolü olan Ilyas Efendiyev, yıllar boyu bir nesir yazarı olarak faaliyette bulunmasına rağmen, kalemini söz sanatının hemen hemen tüm tarzlarında sınamış, küçük lirik hikayelerini, yanı sıra öykü, roman, piyes, fıkra, makale vs. yazmıştır. Azerbaycan'ın zengin tabiatı, tarihi geçmişi, işçinin faaliyeti, çağdaşımızın manevi-psikolojik alemi, yazarın bedii eserleri için zengin malzeme olmuştur.

Küçük hikayeleri ile edebiyatımızda yer alan yazar, yıllar boyu kalemini bazen nesir yazarı, bazen dram yazarı, bazen publisist, bazen edebiyatçı olarak kullanmıştır.

50. yıllarda yazar "Yasemin Ağacı", "Milli Parklarda", "Gülaçar", "Su Değirmeni", "Yazlık Komşumuz", "Şehirden Gelen Avcı", "Yün Şal", "Kırçı ve Altın Çiçek" gibi klasik hikayeleri ile okurlarını sevindirirken, öte yandan da işçi insanların edebi tipini ortaya koyan eserler yazıyordu.

Küçük lirik hikayeler yazara büyük ün kazandırmıştır. Ancak Azerbaycan nesrinin yükselmesinde büyük eserlerin rolü daha önemli olmuştur.

“Söğütlü Ark” (1958), “Köprü Yapanlar”(1960), “Dağlar Arkasında Üç Dost”(1963), “Sangömlek’le Valeh’in Hikayesi”(1976-1978), “Arkaya Bakma Koca”(1980), “Üçatılan”(1981) ve diğer öykü ve romanları yalnız İlyas Efendiyev’e değil, aynı zamanda Çağdaş Azerbaycan nesrine büyük şöhret kazandırmıştır. Yazarın “Söğütlü Ark”, “Köprü Yapanlar”, “Yün Şal”, “Su Değirmeni”, vb. eserleri Rus, Ukrayna, Gürcü, Latış, Çek, Slovak ve diğer dillere genişçe yayılmıştır. Bu eserleri İlyas Efendiyev lirika ağırlıklı yazmış ve tiplerin manevi-psikolojik aleminin açıklanmasında söz sanatının imkanlarını başarıyla kullanmıştır.

Eğer 50. Senelerde Azerbaycan yazarlarının “Abşeron”, “Gelecek Gün”, “Bir Gencin Hikayesi”, “Yerin Simi”, “Altın Çocuklar” ve bu gibi diğer kitaplar çeşitli dillere tercüme edilerek Azerbaycan Edebiyatını Dünya okullarına tanıtmışsa, 60- 70 senelerde bu işi İlyas Efendiyev’in “Söğütlü Ark”, “Köprü Yapanlar”, “Yün Şal”, “Su Değirmeni” gibi eserleri tutmuştur. Yazarın sadece “Söğütlü ark” eseri, Rus, Ukrayna, Gürcü, Latış, İlliva, Çek, Slovak vs. illere tercüme olunmuş ve bu ülkelerde edebiyat heveskarlarının el kitabına dönüşmüştür. Azerbaycan okuyucularına yakın olan bir neslin terbiyesinde mühim rol oynayan eser, 50 li senelerin edebi sürecinde bir olan idi. Romanın esas kahramanları Nuriye ve Murat saf ve temiz sevgileri, zengin manevi dünyaları, iyi niyetleriyle hepimize azizdir. 50 li senelerin sonlarında Azerbaycan’ın köylerinden birinde gerçekleşen yerleşme, burada yapılan kuruculuk işleri, içtimai ve medeni alanlardaki ilerleme, eskiyle yeninin mücadelesi romanda büyük ustalıklarla verilmiştir.

Yazarın eserleri için karakteristik olan özelliklerden biri de basılmış veya sahnelenmiş olan herhangi bir yeni eserin okul ve seyirci tartışmasına sebep olmasıdır. Bu da yazarın ele aldığı problemlerin geniş okur- seyirci çevrelerini ilgilendirmesinden kaynaklanıyor. İlyas Efendiyev’in ilk büyük nesir eserleri olan “Söğütlü Ark” ve “Köprü Yapanlar” romanları edebi kamunun bazı tartışmalarına sebep olsa da çağdaş kahramanın orijinal ve mükemmel edebi suretini yaratmak açısından bedii nesrimizin bu yıllardaki başarılı adamı olarak değerlendiriliyor. “Köprü Yapanlar” romanı insanların canlı suretlerini yaratmak yönünden yazarın araştırmalarının yeni başarılı sonucu idi. Olayların merkezinde genç eşler Adii ve Şeriyye var. Onlar daha yeni evliler, ilk olarak gençlerin birbirini sevdikleri kanaatine varıyoruz. Fakat sevgilerinde sağlamlık ve bağlılık görülmüyor.

Azerbaycan köyünde devam eden kuruculuk işleri, medeni hayattaki değişiklikler, yazarın romanlarının esas konusu olmuştur. Ancak yazar, burada üretim işlerinin tasvirinden daha çok, insan karakterlerinin açıklanması için gayret sarfetmiştir. Nuriye ile Seriyeye, Murat ile adil, Garip ve diğer kahramanlar bunun birer örneğidir. Hem muhteva, hem de kuruluş şekli özellikleri ile önceki iki romandan farklı olan “Dağlar Arkasında Üç Dost” eseri İlyas Efendiyev’in edebi

başarısı olarak kabul edilebilir. Karakterlerin dolgunluğu, psikolojik analizin genişliği, tasvirin mükemmelliği romanın değerini daha da artırıyor.

Romandaki olaylar Azerbaycan'ın sınır ilçelerinden birinde tasvir ediliyor. Çeşitli halklardan olan insanlar el ele verip yeni hayat uğrunda mücadele yapıyorlar. Emek cephesinde yüklenen Şahlar, Mikola, Selime "bir bölgenin yakışığı" Gülebetin romanının en unutulmaz tipleridir.

Çağdaş köy yaşantısının tasvir edildiği bu romanlar sanki bir eserin ayrı ayrı kısımlarını hatırlatıyor. Trilogiyanın ayrı ayrı bölümlerini anımsatan "Söğütlü Ark", "Köprü Salanlar", "Dağlar Arkasında Üç Dost" romanları yayımlandıktan sonra I. Efendiyev okuyucularından binlerce mektup almıştır. Onlardan bazılarını aşağıda vermeyi gerekli gördük.

Ilyas Efendiyev, üç romanını okurlarına sunduktan sonra hayli bir süre dramaturji ile uğraşmış, 70. Yılların sonlarında büyük eseri olan "Songömlek'le Valeh'in Hikayesi" romanını yayınlamıştır. Bu eser son yıllarda ülkenin sosyal-siyasi hayatında meydana gelen değişikliklere toplumun güçlendirilmesi yönünde Azerbaycan parti teşkilatının faaliyetine, manevi saflık meselelerine, gençlerin yaşantısına ve bir takım diğer aktüel problemlere adanmıştır.

Burada da yazar Valeh'le Sangömlek'in hayat yolundan bahsediyor. Ceyran teyze, Muradzade gibi hayırsever ve kibar insanları tasvir ediyor. Bu eserde Mecidov ve Yusifov'un şahsında üst düzey görevde çalışan ve çirkin niyetlerini iğrenç yollarla gerçekleştiren tipler keskin şekilde kınanıyor.

Çağdaş mevzuları tercih eden Ilyas Efendiyev, 80. Yılında Azerbaycan halkının yakın geçmişinden, hayvancılıkla uğraşan aşiretlerin hayatından bahseden "Geriye Bakma Koca" romanını ve "Üçatılan" öyküsünü yazıyor. Göçebe insanların aile ve sosyal problemlerinden, araz nehri boyunca yaşayan sade halkın yaşantısından, eserlerin kahramanları Murat'la Erşad'ın hayat yolundan geniş ayrıntılar veriyor. "Geriye Bakma Koca" romanında zengin bir terekeme ailesi, "Üçatılan"da ise fakir bir çobanın akibeti tasvir ediliyor. Yazar burada yakın tarihimizin olaylarını tasvir etmiştir. O, köyde cereyan eden olaylar Azerbaycan'da Sovyet hakimiyetinin kurulması sırasında ve inkılabın ilk senelerinde Araz boyu köylerinde gerçekleşiyor. Yazar "Şarkı Dağlarda Kaldı" piyesinde ve "Akraya Bakma Koca" romanında da bu dönemin olaylarına müracaat etmiştir. Bu açıdan bu eserlerde birbirine benzeyen rollere, belirli anlamda biri diğerini tamamlayan hususlarda, olaylarla karşılaşmamız mümkündür ve bunu doğal karşılamalıyız. Çünkü öykülerde cereyan eden olayların coğrafi mekanı ve zamanı üst üste düşüyor. Her iki eserin kahramanları aynı dönemin ve aynı köyün insanlarıdır. "Arkaya Bakma Koca" romanında yazar esas olarak zengin bir terekeme (göçebe) ailesinin hayatı ve yaşamını tasvir etmişse de "Üçatılan" da fakir bir çobanın Erşad'ın taleğini, onun yeni sistemi anlama yollarında karşısına çıkan zorlukları kaleme almıştır.

Uzun yıllar boyu bir nesir yazarı olarak okurların saygısını kazanmış olan İlyas Efendiyev aynı zamanda Azerbaycan dramaturgiyasının milli geleneklerinden faydalanmış olan ve bu geleneklerle çok bağı olan yetenekli dram yazarıdır. Okur ve seyircilerinin kendisinin dram eserlerini ilgiyle takip ettikleri artık 50 seneden fazla olmuştur. “İlyas Efendiyev Tiyatrosu” denen özel bir yol oluşturmuş olan yazar Hüseyin Cavid ve Cafer Cabbarlı geleneklerini başarıyla devam ettirmiş ve çağdaş Azerbaycan dramaturgisini yüksek bir zirveye götürmüştür. Lirik bir şekilde kaleme alınmış olan bu sanat örnekleri yüksek duygular, manevi ve ahlak temizliğini terennüm ettiği için binlerce seyircinin kalbinde yer almış, rağbet görmüştür.

Ülkede oyuncu ve yönetmen kuşağının yetişmesinde büyük ünü olan dram yazarı hakkında milli tiyatromuzun müdürü Hasan Turabov şöyle demiştir: “Tiyatromuzun son 30 senesini İlyas Efendiyev’in piyesleri olmadan düşünmek mümkün değil. Cafer Cabbarlı’dan sonra Azerbaycan tiyatrosunda en çok eserleri sahnelenen yazar İlyas Efendiyev’dir. İlyas Efendiyev’in piyeslerinin Azerbaycan sahnesinin her kuşak oyuncusunun da yetişmesinde büyük rolü oldu.

Çağdaş konuda yüksek düzeyde dram eserleri yazmak, zahmet, emek adamlarının canlı suretini yaratmak çağrısına ilk kez yakıtlayanlardan biri de İ. Efendiyev’dir. Dram tarzının bütün çeşitlerinde kalemini denemiş, ün kazanmış oyun yazar, trajedi, komedi ve dram yazmıştır. Yazar ilk defa 1943 yılında Mehdi Hüseyin’le beraber yazdığı “İntizar” piyesi ile dramaturji alanında faaliyete başlamıştır. Dramaturji alanında ilk özel çalışması 1940 yılında yazılmış olan ve Bakü petrolcülerinin fedakar emeğini terennüm eden “Işıklı yollar” piyesidir. Köy hayatının gerçek tasvirine adanmış olan “İlkbahar Suları” (1948) eseri kahramanlarının canlılığı ve dolgunluğu ile farklı olarak, o yılların en güzel piyeslerinden biri gibi değerlendiriliyor. Köy yaşantısını iyi bilen yazar eserdeki konfliktleri Alhan ve Uğur tipleri üzerinde toplulaştırıyor.

1954 yılında sahnelenen “Atayev’ler Ailesi” İlyas Efendiyev’i bir dram yazarı olarak gelişen, edebi imkanları giderek genişlenen, hayat olaylarına daha derinden müdahale eden bir sanatkar olarak tanıttı.

Eserde esas olaylar bir aile çerçevesinde gelişse de, problem genel karakter taşımaktadır. Burada kendi işini yütreden seven, hiçbir zorluktan korkmayan tiplerin yanı sıra, toplumun ileri doğru hareketine engel olmaya çalışan rüşvetçiler, sahtekarlar, dalkavuklar, maneviyatı bozuk insanları keskin eleştiri ateşine tutulmuştur. Eserde biri birinden farklı düşünceye sahip olan, kötü niyetli, olumsuz tiplerle beraber yüksek insani özellikleri olan, halkın işi uğruna çalışan namuslu müspet tipler kendi idealleri için mücadele veriyorlar.

60. yıllardan itibaren İlyas Efendiyev dramaturjiyle daha çok uğraşiyor ve on seneden fazla süren bir dönem içinde kendisini yalnız ilginç piyesler yazan bir sanatkar olarak tanıyoruz. Bu yıllarda yazar biri birinden güzel ve okunaklı “Sen Hep Benimlesin” (1964), “Unutamıyorum” (1968), “Mahv Olmuş Günlükler”

(1969), “Şarkı Dağlarda Kaldı” (1971) piyeslerini yazarak çağdaş Azerbaycan dramaturjisini yüksek bir safhaya götürdü. Azerbaycan dramaturjisinde lirik-psikolojik dramın temelini almış olan lirik bir şarkıyı hatırlatan “Sen Hep Benimsin” piyesinde yazar hiçbir zaman ihtiyarlaşmayan aşkın nelere kadir olduğunu, onun ulvilliğini, manevi güzelliğin tasvirini iki tipin diyalogu şeklinde okura sunmuştur. Tecrübesiz genç, ancak akıllı, dahilen zengin nargile ve büyük kalbi, temiz vicdanı ve saf maneviyatı olan Hasanzade gibi çağdaşlarımızın acılı acısız günleri, keder ve sevinçleri gözlerimizin önünde canlanıyor. Baba dikkatine, anne sevgisine muhtaç olan hayatta kimsesiz ve kendisine yuva kurmak dileği ile çırpınıyor. Küçük duygulardan uzak olan Hasanzade Nargile’yi aile bunalımından uzaklaştırıyor.

1964 yılında M. Azizbeyov adına Azerbaycan Devlet Akademisi Dram Tiyatrosu sahnesinde başarıyla sahneleşmiş “Sen Hep Benimlesin” piyesinde yazar insanın toplumsal sorumluluk duygusunu, her zaman genç kalan eski meyli muhabbetin neye kadir olduğunu, onun ulvilliğini, manevi güzelliğini, şiirsel, poetik tasvirini vermiştir. İnsana moral veren bir şarkıyı hatırlatan eserde yazar uzmanlığı, yeteneği açıkça belirliyor.

Çağdaşımızın olumlu, pozitif imgesini yaratmak bakımından “Unutamıyorum” (1968) piyesi de yazar yaratıcılığında uğurlu sayfalardan birini oluşturmaktadır. I. Efendiyev aynı eserde insanın manevi dünyasını derinden etkileyen toplumsal ahlaki sorunların inceliklerine daha fazlasıyla göz önünde bulunduran, insan kalbinin detaylarına, kendisinin içini etkileyebilen üstün yetenekli bir yazar olduğunu kanıtlamıştır.

Eserde tasvir edilen olayların merkezinde biri birini seven, ancak hayat olaylarını, kamu borcunu, Vatan sevgisini biri birinden farklı anlayan profesör kızı olan Nermin ve Gürcistan’ın uzak ilçelerinin birinden eğitim almak için gelen Kamran duruyor. Nermin’in zenginliğe düşkün tabiatlı annesi Saadet hanım kızını tanınmış valideynleri olan Doçent Cemil ile evlendirmeyi tercih ettiği için Kamran’la Nermin biri birine kavuşamıyorlar. Ancak Ilyas Efendiyev kahramanlarının sonraki akibetine bigane kalamamış ve 1988 yılında yazdığı “Bizim Garip akibetimiz” eserinde bu mevzuya tekrar dönmüştür. Kamran ve Nermin’i tekrar karşılaştıran Ilyas Efendiyev olaylara çağdaş zamanın şartları açısından yanaşmıştır.

Ulvilikle çirkinliğin mücadelesini tasvir eden ve karakterler dramı adlanan “Mahv Olmuş Günlükler”(1968) piyesi yazarın çağdaş varlığı derinden kavrayan, idrak eden bir sanatçı olduğunu bir daha kanıtalm.

Feride ve Adalet biri birini severek aile kurmuş ve mutlu bir hayat sürüyorlar. Feride büyük sevinç ve iftiharla bu mutlu ailenin günlüğünü tutuyor. Ancak genç ailenin mutlu günleri de, Feride’nin hevesle tuttuğu günlük de yanda kalıyor. Feride bütün mal- devlet, göz kamaştıran altınlar, pahalı mobilyalar, rengarenk halılar, geniş ve güzel odalar ve aynı zamanda aile “mutluluğunun” da sahtekarlık ve ihanetle sağlandığını anlıyor.

Piyesin sonunda Feride kadınlığını, gündükteki notlarının da sahte olduğunu anlattıktan sonra onları yakıp hayallerinden kurtuluyor. Okur, Feride'nin de, Adalet tarafından kandırılmış olan Anjel'in de yeni gündüklerini mutlaka tutacaklarına inanıyor. Bütün bu olaylar yazarın yukarıda adı geçen "Mahvolmuş Gündükler" piyesinde büyük başarıyla kaleme alınmıştır.

Ilyas Efendiyev çağdaş mevzulara daha çok dikkat veren, bugünkü hayatın ışıklı yönlerinden ilham alan bir dram yazarıdır. Halk yazarı şimdiki yaşamın ışıklı yönlerinden duygulanmasına rağmen, halkımızın hürriyeti uğruna mücadele tarihine de kayıtsız, aldırılmaz kalmamıştır. 1971 yılında tesmiye ettiği "Şarkı Dağlarda Kaldı" piyesinde 1917-1920 yıllarında meydana gelmiş olan olaylardan söz ederek, Azerbaycan halkının bey-han zulmüne karşı hürriyet uğruna yaptığı mücadelesini sanatsal renklerle tasvir etmiş, Necat, Şehnaz ve Büyük bey gibi çok orijinal ve zengin bedii boyalarla süslenmiş tipler yaratmıştır. Necat kendisinin fikir düşmanı olan büyük beyin kız kardeşi olmasına rağmen, Şehnaz'ı kalpten seviyor ve hiç tereddüt etmeden evleniyor. Ancak ne Necat, ne de Şehnaz kendi siyasi görüşlerinden vazgeçmiyorlar. Necat büyük beyle barışmıyor. Necat'la dünyanın öbür başına gitmeye hazır olan Şehnaz da kendi ailesine sırt çevirmiyor. Kocasıyla ağabeyi arasındaki sosyal uçurumu kaldırmayan Şehnaz intihar etmek zorunda kalıyor.

"Şarkı Dağlarda Kaldı" eseri için Ilyas Efendiyev'e 1972 yılında Devlet ödülü verilmiştir.

Lirik psikolojik hususların, manevi ahlak durumlarının üstadı olan Ilyas Efendiyev bununla birlikte komik ve hicvi sahneler vasıtasıyla da okur ve seyircileri içten güldürmeyi ve düşündürmeyi beceren bir sanatkardır. Bu açıdan "Tuhaf Oğlan"(1973), "Deliler ve Akıllılar" (1992) komedileri daha karakteriktir. Bu eserlerde yazar egoizmi, tamahkarlığı, şahsi menfaati, mal-devlete düşkünlüğü ve öteki olumsuz halleri açığa veriyor. 1980 yıllarda Ilyas Efendiyev'in edebi faaliyetlerinde en verimli ve parlak bir dönem olarak kabul ediyor. Milli dramaturgimizin en güzel geleneklerini başarıyla devam ettiren yazar biri birini takiben "Natavan" (1981), "Billur Sarayda" (1983), "Şeyh Hiyabani" (1986), "Bizim Garip Akibetimiz" (1988) "Sevgililerin Cehennemde Vüsali" (1989), "Tenha İğde Ağacı" (1991), "Deliler ve Akıllılar" (1992), "Hükümdar ve Kızı" (1994) gibi dram eserlerini yazıyor.

Mensup olduğu halkın tarihini, gelenek ve göreneklerini, sevinç ve kederini halkı düşündüren problemleri derinden bilmek, el kahramanlarının bedii tiplerini yaratmak, herbir yazarın mukaddes vatandaşlık borcudur. Halk şairesi Hurşitbanu Natavan'ın, Milli bağımsızlık mücadelesinin önderi olan Şeyh Muhammed Hiyabaninin, ilk demokratik cumhuriyetin başkanı, meşhur ilim adamı ve gazeteci M. Resulzade'nin, meşhur Karabağ Hükümdar İbrahim Han'ın tiplerinin edebiyata getirilmesi yazarın bu tarihi şahıslara sevgisinin sonucudur.

Yazarın hayat tecrübesi arttıkça kalemi de mükemmelleşiyor, başvurduğu konuların coğrafyası da genişleniyor. Kominizm kuruculuğu dönem yaşarları ilgili olarak yasaklanan çeşitli konular yazarın dikkat merkezinde olmuştur. İkiye parçalanmış Azerbaycan'ın derdi, ilk milli devletimizin faaliyeti, 30. Yılların olayları, muhacerette yaşayan soydaşlarımızın acı akibeti, 19. Asırdan başlayan Rus İmparatorluğunun esareti ve diğer 5-3 sene önce yazılması yasaklanmış benzer mevzular, şimşak yazar araştırmalarının esas konusuna çevrilmiştir. "Natavan" ve "Şeyh Hiyabani" de Güney Azerbaycan meselesinden, "Sevgililerin Cehennemde Vüsal"nda 1937-1938 yılında halkımızın yaşadıklarından, "Tenha İğde Ağacı" piyesinde ilk milli cumhuriyetin faaliyeti ve muhacerette yaşayan soydaşlarımızın akibetinden, "Hükümdar ve Kızı" trajedisinde ise Ruslar tarafından bir gecede onlarca aile üyeleri katledilmiş Karabağ hükümdarlarının hayatından bahsediyor.

Burası da doğru ki, yazar tam aynı vakitlerde böyle konuların dikkat dışında bırakmamış, onları bu türlü ortaya çıkarmaktan vazgeçmemiştir. Çeşitli yıllarda yazdığı "'Aparı Seller Sarayı", "Kandağı", "Hançer", "Unutamıyorum", "Mahv Olmuş Günlükler" vs. eserlerinde kimi vakit dolaylı, kimi vakit de direkt olarak istediği sözü söylemeye çalışmış, içini azıcık da olsa dökebilmiştir. Fakat son yıllarda toplumsal hayatımızda baş gösteren değişiklikler bir zamanlar ele alınması konuları ışıklandırmaya imkan sağlıyor. I. Efendiyev yaratıcılığının son yıllarının ürünü olan "Natavan", "Şeyh Hiyabani", "Sevgililerin Cehennemde Vüsalı", "Hükümdar ve Kızı" bu türden söz konusu eserlerdir. Dramaturg aynı dönemin yasalarından söz açarken diyor ki, ağızlar gibi yürekler de kapanmıştır. Seni bir yazar olarak düşündüren, rahatsız eden konular, söndüren, rahatsız eden konuları okuyuculara benimsetmek istediğin fikirler yürekle dil arasında kalıyordu.

I. Efendiyev dramaturgisinin milli tiyatro sanatının gelişiminde önemli rol oynamasının yanısıra, Azerbaycan sahnesinde yetenekli aktör kuşağının bu sıradan Amalya Penahova, Vefa Fetullayeva, Samender Rızayev, Fuat Poladov, Yaşar Nuriyev, Rafael Dadaşov, Firengin Müfellimova, V. Caferova v.b. gençlerin profesyonel aktör olarak yetişmesinde rolü ve etkisi büyüktür.

1940 yılından bugüne kadar sahnede 20 piyesini seyrettiğimiz yazarın eserlerine baktığımızda nesirden dramaturjiye ve aynı zamanda dramaturjiden nesre geçmenin İlyas Efendiyev için normal bir durum olduğunu görüyoruz. Ülkenin edebi gelişmelerine aktif katılan İlyas Efendiyev hem bir nesir yazarı, hem dram yazarı olarak inamla adınıyor.

Yaklaşık 60 senelik yaratıcılık yolu geçmiş olan İlyas Efendiyev, ünlü nesir yazarı ve yetenekli dram yazarı olarak tanınmıştır. Kendisinin kaleminden çıkmış olan küçük, lirik hikayeler, insana moral veren öykü ve romanlar, seyircilerde temiz manevî ahlak özellikleri oluşturan dram eserleri, binlerce okurun gönlüne yol bulmuştur. Yazarın eserleri onlarca halkın diline çevrilerek sevgiyle okunuyor. İlyas Efendiyev'in dram eserleri Moskova, Alma-Ata, Semerkant, Vilnüs, Tiflis, Mahaçkale, Irkutsk, İstanbul, Ankara, Razgrad gibi şehirlerde sahnelenmiş ve

alkışlarla karşılanmıştır. Yazarın eserleri şimdi de tek Azerbaycan'da yayınlanmakla kalmayıp aynı zamanda milli sınırları aşarak yakın ve dış memleketlerde de büyük ilgi ve rağbet görmüş, ün kazanmıştır. Onun eserleri Rusça, Ukrayna, Gürcü ve Özbek, Letonya ve Litvanya, Eston ve Türkmen halkları dillerine çevrilmiştir. İlyas EfendiyeV'in eserleri İngiliz, Fransız, Alman, Arap, Fars, Türk, Çek, Polyak, Slovak, Bulgar, Macar, İspanyol, v.s. halkların okuyucularınca büyük rağbet ve sevgiyle okunuyor.

Cumhuriyetimizin yazınsal toplumun 1994 yılının Mayıs-Temmuz aylarında halk yazarı I. EfendiyeV'in doğum gününün 80 yıllığını tantana ile kutladı. Azerbaycan dramaturjisi ve nesrinin gelişmesinde zengin katkılarda bulunması dolayısı ile yazar şöhret sayın madalyasıyla ödüllendi. Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Cenap H. Aliyev yazara gönderdiği kutlama mektubunda büyük yazarın yaratıcılığına yüksek değer vererek yazıyordu: "sizin yarattığımız suretler halkımızın evlatlarına manevi saflık ve vatanseverlik benimsetmesi işine hizmet etmiştir. Eminim ki bağımsız Azerbaycan'ımızın hala sayısız kuşakları ileride bu zengin kaynaktan yararlanacaktır".

Yazarın 80 senelik jubilesi münasebetiyle matbuatta yayınlanmış makalelerin birinden örnek verdiğimiz düşünceye biz de bütünlüyle katılıyoruz. "Gerçek yazarın, kalem sahibinin yeteneği, büyüklüğü yazdığı eserlerin sayısı ile değil, kendi değeri, mana değeri ile ölçülüyor. Bu açıdan I. EfendiyeV şanslı bir sanatçıdır. O, romanları, povestleri, piyesleri bir tarafa bırakılırsa, sadece ayrı ayrı konularda yazdığı paha biçilmez hikayeleri ile edebiyat tarihimizde uzun süreden beri kendine layık yeri bulmak hakkını kazanmıştır".

Beşer evladının dileği ve isteği, sevinç veya kederi yazarı hep düşündürmüş, beşeri mevzular, işçiyi ilgilendiren problemler hiçbir zaman yazarın dikkati dışında kalmamış, zaman zaman bedii araştırma konusuna çevrilerek okurların tartışmasına açılmıştır.

